

Barcza Tibor

A főváros adta, az állam elvette

– avagy a lágymányosi zsinagóga története

A lágymányosi zsidó közösség imaterme jelenleg a XI., Károli Gáspár tér 5. sz. alatt működik, egy nemrég korszerűsített, szépen felújított épületben, amelyet a Budapesti Izraelita Hitközség 1962-ben vásárolt meg.

Különböző források egymástól eltérő közléseivel szemben a hivatalos iratokból egyértelműen kiderül, hogy – hasonlóan egyéb egyházi ingatlanokhoz – a közösségnek korábban otthont adó lágymányosi zsinagóga épületét (XI., Bocskai út 37. / Zsombolyai u. 6.) még 1950-ben államosították, és 1966-ban adták a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kezelésébe. Nem sokkal később, 1969 decemberére a TIT Természettudományi Stúdiója működött falai között. Ezzel az épület sorsa eldőlt: ami abból a II. világháborút kiállta, azt az átalakítás barbár munkája végleg megcsúfolta – tönkretéve egy kiváló építészeti alkotást és arcul csapva egy vallási érzületet – a kádárizmus amúgy már puhuló diktatúrája alatt, a beinduló „új mechanizmus” közepette.

Az egykori zsinagógaépület már csak azért is érdemes a részletes bemutatásra, mert a főváros eme városképileg jelentős pontján, mind korszerű megjelenésével, mind kiváló alaprajzi megoldásával a korabeli kritikusok elismerését is kivívta. Markáns, díszítés nélküli formáival, vasbeton vázszerkezetével új irányt mutatott a zsidó templomépítészetben, ám mivel a II. világháború előtt Budapesten több zsinagóga már nem épült, az adott építkezés

egy korszak lezárását is jelentette. Az épület felavatására – valamivel több, mint 65 éve – 1936. szeptember 13-án került sor.

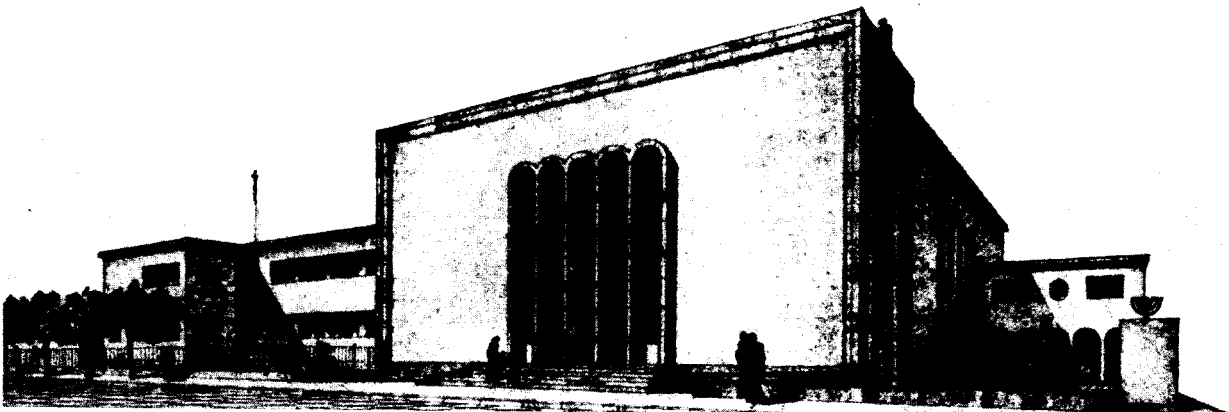
Hogy is történt ez akkor, azon a verőfényes vasárnap délelőtt a korabeli híradások tanúsága szerint?¹

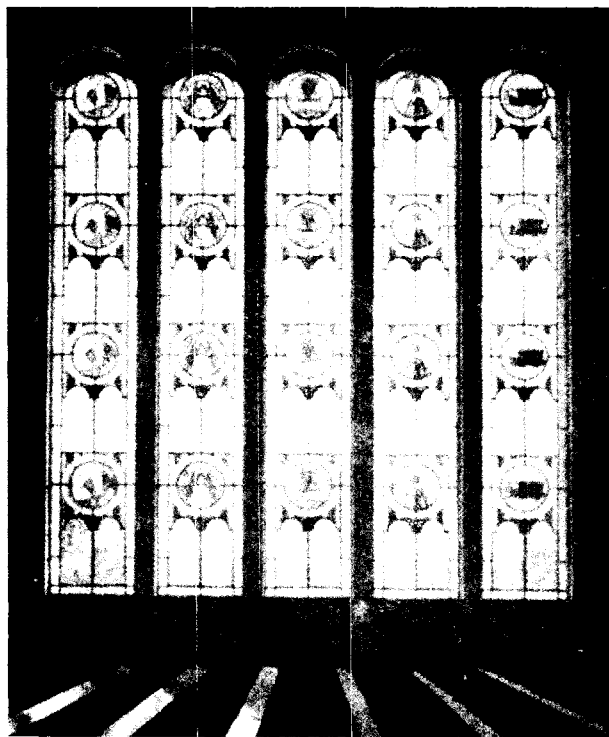
A nagyünnepek előtt (1936. szept. 17., csüt. = 5697. Th. 1.) ezrek zarándokoltak el a feldíszített templomterre, ahol a díszőrséget lovas rendőrök alkották, hogy felavassák a budai zsidó hitközség Szent Imre városi körzetének új, impozáns templomát a kormány és az összes hatóságok képviselőinek jelenlétében – így jelen volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselője, a főváros nevében *Lamotte* Károly alpolgármester, a magyar királyi honvédség és a főkapitányság küldöttei. Rajtuk kívül képviseltette magát az Országos Frontharcos Szövetség, a zsidó cserkészcsapatok, továbbá a felekezeti előkelőségek részéről *Stern* Samu udvari tanácsos, a pesti izraelita hitközség és az Országos Izraelita Iroda elnöke, *Wertheimer* Adolf, a Zsidó Múzeum és az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnöke, aki nem sokkal később a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérelőbízottságának új elnöke lett. A források beszámolóí szerint a közélet előkelőségei közül is többen jelen voltak, például *Vida* Jenő és *Fleissig* Sándor felsőházi tagok.

Az épület átadása pontos koreográfia szerint zajlott. Az ünnepség megkezdését a cserkészek kürt-

A lágymányosi zsinagóga külső nézete

Az archív képeket *Seidner* Zoltán készítette, és a *Tér és Forma* című folyóirat 1936/2-es számában jelent meg

A zsinagóga belseje

je jelentette, majd baldachin alatt hozták a tórákat a Verpeléti (ma Karinthy Frigyes) út 4–6. szám alatti imaházból a Lenke (ma Bocskai) úti új templom előtti térre, ahol a megjelent előkelőségek az erre a célra felállított dízsátorban várakoztak. Amint a menet megérkezett, *Tyroler* József építész-mérnök, az építómunka kivitelezője átadta az új templom kulcsát *Novák Ede*² és *Hamburger István*³ tervező építőművészeknek, akik azt *Vető Sándor* kultúrelőjárónak, az építőbizottság elnökének nyújtották át egy rövid beszéd kíséretében, amelyben elmondták a templom építésének történetét. A bizottság elnöke a kulcsot a budai izraelita hitközség elnökének, *Krieszhaber* Adolfnak adta át, aki Lamotte Károly alpolgármestert kérte meg arra, hogy Istennek újonnan emelt házát nyissa meg. Miközben a budai zsinagógák egyesített énekkórusa *Alpár* Ignác vezetése alatt zsoltárokat énekelt, a közönség bevonult a templomba, ahol pompás kép tárult elébe. Szemközt hatalmas szentély, oldalt színes üvegablakok – hagyományos formák és modern vonalak szerencsés vegyüléke, áhítatkeltő hangulata.

A szent könyveket elhelyezték a frigyszekrényben, miközben *Sirota* Sándor főkántor és *Perlmann* Arnold körzeti kántor zsoltárokat énekeltek. Ezután hangzott el *Alpár* Ignác vezényletével a *Kis* Ar-

nold vezető főrabbi által írott és *Kelen* Hugó által megzenésített *Ima a hazáért* című alkalmi zsoltár. Kiss Arnold „szárnyaló” avatóbeszédében méltatta a templom megépítésének „nagy és kegyeletes” tetteit. Szónoklatát követően *Benoschofszky* Imre főrabbi, az új templom gazdája meggyújtotta az örökmécsest, majd a templomi énekkar a Halleluját énekelte el. A budai hitközség Zsigmond utcai templomának főrabija, *Vidor* Pál mondott még ünnepi beszédet, s megáldotta a templomot. Ezután a templomkörzet alelnöke, *Krammer* Adolf meggyújtotta a budai zsidóság nagy halottainak emlékére készített mécsesét, amely egyszersmind az I. világháború zsidó hősi halottainak emlékét is hirdette. *Krieszhaber* Adolf üdvözölte az avatóünnepélyen megjelent vendégeket, méltóságokat, hatóságokat, testületeket és egyesületeket, valamint a törvényhozás mindkét házának tagjait, a kormány, bírói testület, székesfőváros, a honvédség és a rendőrség küldöttjeit. *Csobádi* Samu, a budai hitközség alelnöke méltatta a nap jelentőségét, amely egyrészt beteljesedést jelentett a lágymányosi hittestvéreknek és lehetőséget adott a nagy múltú budai hitközségnek megújulására. A Szent Imre város templomkörzetének betegen fekvő elnöke, *Schwarcz* Samu nevében *Szilárd* Bertalan előjáró köszönte meg a budai hitközségnek és elnökének gondoskodását, különös hálával adózva a fővárosnak, amely a telekadományozással a templom felépítését lehetővé tette.

Ezekre a beszédekre válaszolva Lamotte Károly alpolgármester méltatta a budai zsidóságnak az impozáns templom megépítésével tanúsított nagy áldozatkészségét és kifejezte örömét, hogy a főváros egy művészi építménnyel lett gazdagabb, ahol lelki felfrissülést és épülést nyerhetnek az istenhívő emberek. A pesti zsidóság üdvözlétét *Stern* Samu tolmácsolta, aki a megértés, kölcsönös megbecsülés és szeretet otthonaként köszöntötte az új templomot. Az ünnepség a Himnusz eléneklésével ért véget.

A korabeli híradások a templom épületével kapcsolatban kiemelték a szentély és a szószek megoldását, a színes ablakok motívumainak harmonikus összeállítását, a héber betűk szerencsésen alkalmazott ornamentikáját. Külön szóltak az előcsarnok artisztikus kiképzéséről, amelynek köszönhetően úgy hatott az előtér, mint egy különálló kis templom. Később valóban így is szolgált, mikor a téli istentiszteletek alkalmával szükségtelenné és nehézkessé vált a mintegy 1000 személy befogadására alkalmas nagy templomtér kifűtése.

A templom valójában egy tervezett épületkomp-

lexum első ütemeként készült el, ám a további, különböző rendeltetésű épületrészek (iskola, paplak, irodák) megvalósítására már nem volt lehetőség.

Építészeti szempontból a Novák Ede és Hámor István tervezte lágymányosi zsinagógát a Bauhaus szellemiség képviselőjeként szokás méltatni és értékelni, bár travertin kőburkolata, vörös márvány ablakkeretezései, fölül ívesen záródó ablaknyílásai mind olyan elemek, amelyek erősen a zsinagóga építés romantikus-keleties hagyományára utalnak. Nagyvonalú felfogása, állóablakai, mértéktartó fényűzéssel kiképzett előcsarnoka közel álltak a tradicionális építészethez, bár tervezői nem támaszkodtak meglévő mintára.

A telek méreteivel és formájával komoly fejtörést okozhatott a tervezőknek, ám az elkészült épület az egyensúlyteremtés kitűnő példáját adta. Szerkezeti szempontból sem volt könnyű probléma a 27x25 méter alapterületű és kb. 14 méter magas templomteret határoló falak szélnyomás ellen való stabilizálása, tekintettel arra, hogy belső oszlop, pillér a templomtérben nem volt. A hatalmas lebegő női karzat is minden alátámasztás nélkül került a helyére. E megoldás előnye az volt, hogy a lépcsőzetesen emelkedő ülések bármelyikéről egyformán kitűnő kilátás nyílt a szentélyre. Impozáns és festői monumentalitást eredményezett az óriási belső tér, annak megvilágítása, a nagyvonalú kazettás mennyezet, az égszínkéék szentély, a hófehér falak, a keleti szőnyegként ható ragyogó üvegezés. Komoly megfontolást igényelt a templomtér befedését szolgáló szerkezet megválasztása is, s legcél-

szerűbbnek az alsó bordás vasbeton födémmel kombinált rácsos tartók alkalmazása látszott. A 4,5 méternyire előreugró női karzat konzolainak lehorgonyozása, a számos hő- és hangszigetelési, valamint akusztikai probléma, a lágymányosi nehéz talajviszonyok figyelembevétele, a keserű sóval telített források feltörésének megakadályozása, a számos világítástechnikai kérdés, a templom gazdaságos központi légfűtése mind olyan feladatok voltak, melyek komoly technikai felkészültséget igényeltek.

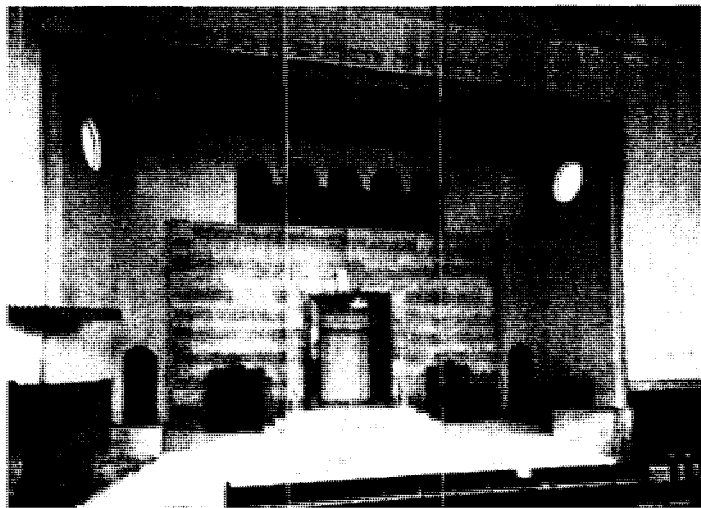
Am dicsősége nem sokáig tartott: mire az épület 30 éves lett, és a TIT kezelésébe került, már hozzá is fogtak az átépítéséhez, és legjelentősebb építészeti vívmányait, értékeit tüntették el. A külső falak határolta osztatlan belső teret szintekre tagolták, melyeken különböző helyiségeket alakítottak ki. Ennek következtében az ablakokat is felszabdalták, lekerekített záródásaikat kisarkították. Épp a megváltoztatott funkció igényeinek megfelelően... Benoschofszky Imre (1903–1970), az önálló budai hitközség utolsó rabbijának programja szerint megfestett, zsidó szimbólumsort felvonultató templomablakok megmentett táblái a Rabbiszeminárium templomába kerültek.

Az építmény eredeti rendeltetésére ma már csak a menórás kovácsoltvas kerítés utal.

A források és tervek áttekintésével mégis rekonstruálható e pazar épület. A kelet felé való tájolás miatt a templom főbejárata a Zsombolyai utcára került. Néhány lépcsőfokot megmászva mindjárt beléphetünk az öt ajtó valamelyikén, a tényleges templomtérbe azonban a tágas előcsarnokon át le-

A lágymányosi zsinagóga mai állapotában

Fotó: Barcza Tibor

A zsinagóga belseje

het bejutni. Még előtte módunk van letenni kabátunkat, táskánkat a jobb, illetve bal oldali ruhatár egyikében. Az imateremben széttekintve, megkapó annak monumentalitása, amelyet csak fokoz a fehérre meszelt, dísztelen falak hatása és a kazetás mennyezet. A templom belső képe nemes egyszerűségében is megkapó. Mentés minden fölösleges díszítéstől, amely a figyelmet megosztaná, hogy annál jobban kiemelkedjék a bejáratl szemben lévő szentély, az interieur főtémája, amely az épületet templommá avatja. A szentély háttérét travertin burkolat adja, bemélyedő fala égszínkék, jobb, illetve bal oldali részein egy-egy körablak. Többlépcsős emelvény vezet a fülke négyszögletes formáját kihangsúlyozó, álló téglalap alakú, vörös márvány keretű Tóraszekrényhez, melynek tetejére került a két kőtábla, két oldalára pedig egy-egy álló menóra. A szentély hátsó fala széleinek ellentétes szögletéből félköríves záródású ajtónyílás vezet a kívülről megközelíthetetlen rabbi- és kántorszobába. A szentély falának travertinnel burkolt része fölött a kórus ötíves loggiás fülkéje nyílik, ahol az orgonát is elhelyezték. Mind a főbejárat ajtóíveivel, mind ezekkel a fülkeívekkel teljes egyezésben van a templom oldalfalain végigmenő hatalmas méretű íves lezárású ötös ablakcsoport. Az ablakok bordaosztása, az Ótestamentumból vett szimbolikus motívumok ritmusa nemcsak kiegészíti az architektúrát, de egyben nagyszerű megvilágítási hatást is jelent. Elismerés illeti *Hende Vince* festőművészt is, akinek a színes ablakok kivitelezésében fontos szerep jutott.

A szentélyfülke északi sarkához került az egyszerű hasáb alakú szószék, pártázatos hangvetővel.

A szentélyfülke felett Ézsaiás könyvéből (6, 3) vett héber betűs idézet hirdeti, hogy: „Szent, szent, szent az Örökkévaló, a seregek ura, telve az egész föld az ő dicsőségével”.

A Tóra-felolvasás céljára szolgáló bima – elvben az ortodox hagyomány számára is elfogadható módon – a terem közepére került, és egy ugyancsak hasábos kialakítással készült, kétoldalt néhány lépcsővel megközelíthető emelvényen kapott helyet.

A karzatra a déli homlokzaton kívülről nyíló oldalbejáraton át, a lépcsőházon keresztül lehet feljutni. Az oldalbejáratot a lépcsőház enyhén kiugró tömbje és az egymás fölé helyezett, körben lévő Dávid-csillagokkal díszített színes ablakok hangsúlyozza, felette az épület sarkán a rendeltetést jelző kettős kőtáblával.

A templom nagy felületű, sima homlokzatát az épülettömböt határoló vasbeton keretek hangsúlyozzák.

Milyen kár, hogy mindez ma már kívülről is alig látszik, az épület valamikori szépségét adó vonalakat a jelentéktelenségig leegyszerűsítették, a teljesen átalakított belső helyrehozhatatlan átalakításáról nem is beszélve.

JEGYZETEK

¹ Az új lágymányosi templom, *Tér és Forma*, 1936. 12., 353–356.; A Lenke-úti új zsidó templom, *Múlt és Jövő*, 1936. november, 323.; Új templom Budán, *Múlt és Jövő* 1936. október, 291.; Új templomot avatott a budai izr. hitközség, *Újság*, 1936. szeptember 15., 4.

² *Novák Ede* (1888–1951) *Barát* Bélával társulva lakótelepeket, iskolákat, bérházakat, villákat (pl. Bp. II., Napraforgó u. 22., a kislakásos családiház-mintatelepen, 1931) tervezett. Együttes művük a Posta központi anyagraktára és az albertyfalvai tisztviselő- és munkástelep is (Építész, Fegyvernek, Vegyész és Karcag utcák által határolt terület, 1929). Budapesten a VIII. kerület, Rákóczi út 4. szám alatti ún. Georgia-házzal (1935) méltán arattak elismerést. Városrendezési terveikkel díjakat nyertek a váci, kassai, salgótarjáni és miskolci tervpályázaton. *Novák Ede Szántó* Árpáddal együttműködve 1949-ben részt vett a hajdúnánási 400 vagonos gabonasiló tervezésében. Szakirodalmi munkássága is jelentős, munkatársa volt a *Technikai Lexikon*nak.

³ *Hámor* (Hamburger) István leghíresebb épülete, amely a legutóbbi időkben a látványos Crepto-reklám helyszínéül szolgált, a XIII., Pozsonyi út 55/53. szám alatt, a Wahrmann Mór köznél látható (1942). Szintén az Újlipótvárosban, a Hollán Ernő utca 16. szám alatt is építettek terveit alapján; eme ház Katona József utcai sarkára került *Kovács Margit* Szent Flóriánt ábrázoló fülkereliefje. A XI. kerületben a Bartók Béla út 68., illetve 70. szám alatti házak (1934) ugyancsak az ő munkái. Ez utóbbiak ügyesen tükrökepei egymásnak, lényegében csak a homlokzat burkolatában különböznek egymástól.